

Ο ΚΑΝΤ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΗΘΙΚΟΛΟΓΟΥΝΤΟΣ ROUSSEAU

“Ο,τι θ’ ακολουθήσει δὲν συνιστᾷ ἐξεικόνισιν μιᾶς δραματικῆς ἀντιπαραθέσεως μεταξὺ δύο ἀνταγωνιστικῶν θεωρήσεων, ἀλλ’ ἀντιθέτως προσπάθειαν ἀξιοποίησεως ὠρισμένων νεοπλατωνικῶν ἀνθρωπολογικῶν μνημονευμάτων στὸ πλαίσιον τοῦ μετακριτικοῦ καντισμοῦ¹, τὰ ὅποια προκύπτουν μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς συγκρίσεως τοῦ Kant πρὸς τὶς θέσεις τοῦ Rousseau², ὅπως αὐτὲς ἐκτίθενται στὴν *Νέαν Ἐλοιζα* (1761), στὸ *Κοινωνικὸ Συμβόλαιον* (1762) καὶ στὸν *Αἰμίλιο* (1762)³. Γνωρίζομε πὼς ὁ Rousseau ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὅτι ὁ ἄνθρωπος καθ’ ἑαυτόν, ἐκ φύσεως εἶναι ἀγαθὸς ἀλλ’ ὅτι διαφθείρεται λόγῳ τῆς συμβιώσεώς του πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους· συνεπῶς, λόγῳ τῆς κοινωνίας ποὺ συγκροτεῖ μὲ τοὺς ὁμοίους τοῦ⁴. Ὁ νεοπλατωνισμὸς, ἐξ ἄλλου, ταλαντεύεται ὡς πρὸς τὸ θέμα αὐτό, καθ’ ὅσον ὑποστηρίζει πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ προϊόν ἑνὸς μείγματος ὅπου ἐπικρατεῖται ἢ ὕλη ἢ ὁποία εἶναι τὸ μὴ ὄν⁵, κατὰ τὸν Πλωτῖνον, ἢ εἶναι τὸ εἶναι μὴ ὄν⁶, κατὰ τὸν Πρόκλον, καὶ πὼς στέρησις ταπτοχρόνου ἀρχῆς καὶ καταστροφὴ τοῦ κακοῦ. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ἐνισχύεται στὸ ἐπίπεδον τῆς θεωρίας περὶ τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πιὸ δραματικὴν ὑπόστασιν, ἀφοῦ οἰχάζεται σὲ ψυχὴν ἀνω-

1. “Ὅλες οἱ ἀναφορὲς εἰς τὰ κείμενα τοῦ Kant παραπέμπουν εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Προσωπικῆς Ἀκαδ. τ. 6, Berlin, 1907 (*Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft* – βραχυγρ. RGBV, ed. princeps, Königsberg, Nicolovius, 1793-σσ. 1-202, ἰδίως Α' μέρος). Πβ. E. MOUTSOPOULOS, *L'emprise du Bien sur le mal dans les limites de la religion, d'après Kant, ἐν ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Valences de l'action, Athènes, Acad. d'Athènes, 2012, σσ. 257-264.*

2. Πβ. K. VON DIETERICH, *Kant und Rousseau*, Tübingen, 1878· H. HÖFFDING, *Rousseaus Einfluss auf die definitive Form der Kantischen Ethik, Kant-studien*, 2, 1899, σσ. 11-21. H. VON STEIN, *Rousseau und Kant, Deutsche Rundschau*, 56, σσ. 206-217· W. ZIEGENFUSS, J.-J. Rousseau. *Eine soziologische studie*, Erlangen, Palm-Enke, 1952.

3. Πβ. R. DEPATHE, J.- J. Rousseau et le christianisme, *Rev. Metaph. Mor.*, 58, 1948, σσ. 379-414.

4. Πβ. *Émile*, βιβλ. III.

5. Πβ. ΠΛΩΤΙΝΟΥ, *Ἐνν.*, I, 8, 5, 5-6· II, 4, 16, 4-5. Πβ. A. MANOY, *Ἡ ὄντολογία τοῦ πάθους στὸ ἔργο τοῦ Πλωτίνου. Τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ*, Ἀθήναι, Ε.Ε.Φ.Μ., 1990, σσ. 64-69.

6. Πβ. ΠΡΟΚΛΟΥ, *Σχολ. εἰς τὸν Πλάτωνα Παρμενίδην*, 839, 20-28· 38-42 (COUSIN)· εἰς *Ἀλκιβ. Α'*, 108, 3 (WESTERINK) Πβ. E. MOUTSOPOULOS, *Les structures de l'imaginaire dans la philosophie de Proclus*, Paris, Les Belles Lettres, 1985, σσ. 35 καὶ σημ. 41· 158 καὶ σημ. 35· β' ἔκδ. Paris, L'Harmattan, 2006, αὐτόθι.

τέραν πού επιζητεί νὰ προσεγγίσει τὴν καθ' ὅλου ψυχὴν καί, δι' αὐτῆς, τὸν νοῦν, ὑπόστασιν ἐκ τῆς ὁποίας ἡ ἴδια προέκυψε, καὶ σὲ ψυχὴν κατωτέραν ἢ ὁποία, μὲ τὴ σειρὰ τῆς, ὑποβαθμίζεται τείνουσα πρὸς τὴν ὕλην.

Ἐνώπιον τῶν θεωρήσεων αὐτῶν, ὁ Kant τοποθετεῖται στὸ ἐπίπεδον τοῦ Χριστιανισμοῦ, προκειμένου νὰ ὑποστηρίξει πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι, βεβαίως, κατ' οὐσίαν κακός⁷, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει πράγματι στὴν ἀνθρώπινη φύση μία τάσις πρὸς διάπραξιν τοῦ κακοῦ⁸, ἀλλὰ πὼς ἡ φύσις αὕτη ἀλλοιώθηκε κατὰ τὴ στιγμή τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου⁹. Κατὰ τὸν Kant (ὅπως καὶ κατὰ τὸν Rousseau), ὑπῆρξεν ἀρχικῶς μιὰ ἀνθρωπότης τείνουσα πρὸς τὸ ἀγαθόν, καὶ μόνον ἡ «καιρικὴ», θὰ ἔλεγα, ἀποφασιστικὴ στιγμή τῆς εἰσχωρήσεως τοῦ κακοῦ στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ τὴν διαφορίζει καί, χρονικῶς, ἀκόμη καὶ «ἱστορικῶς», τὴν μεταθέτει σὲ στάδιο προηγούμενο τῆς ἀντίστοιχης, κατὰ τὸν Rousseau, στιγμῆς¹⁰, πού εἶναι ἡ κοινωνικοποίηση τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ὁ Kant ὑποστηρίζει τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς στιγμῆς ὠρισμένης πού συνεπλήχθη τὴν πτώση λόγῳ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος: αἷτια διαφορετικὰ κι, ὁμοίως, ἀποτελέσματα διαφορετικῶς ἐκτιμώμενα. Ἡ ἀνάκτηση τῆς ἀρχικῆς ἀνθρώπινης φύσεως θὰ κατορθωθῇ, κατὰ τὸν Rousseau, διὰ μόνης τῆς κατάλληλης παιδείας· κατὰ τὸν Kant, ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ἄνθρωπο, διὰ μέσου μιᾶς ἠθικῆς πού στηρίζεται ἐπὶ τῆς θρησκείας. Ὡστόσο ἐδῶ τίθεται τὸ πρόβλημα, σὲ ποιὸν τύπο θρησκείας πρέπειν ἀποβλεψοῦμε.

Κατὰ τὸν Kant, πάλι, δύο τύποι θρησκειῶν ὑπάρχουν: ἀφ' ἑνός, ὅσες συνίστανται στὴν ἀπλὴν λατρεία καὶ στὴν μόνην παράκληση τῆς εὐνοίας μιᾶς θεότητος, ὅποιας ὁ πιστὸς ἐλευθερεῖται εἴτε γιὰ τ' ὅτι ἡ θεότης αὕτη εἶναι σὲ θεοί νὰ τὸν καταστήσει εὐδαίμονα συγχωρώντας τὰ σφάλματά του δίχως ὁ ἴδιος νὰ κοπιᾷσιν πρὸς βελτίωσιν ἐαυτοῦ· εἴτε γιὰ τ' ὅτι ὁ Θεὸς δύναται νὰ τὸν καταστήσει εὐδαίμονα διὰ μέσου τῆς πρὸς Ἐκεῖνον προσευχῆς τοῦ πού, κατὰ βάθος, δὲν εἶναι παρὰ μόνον ἀπλὴ εὐχή· καὶ ἀφ' ἑτέρου, ὅσες θρησκείες, ὅπως ὁ Χριστιανισμός, στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἀγαθῆς τοῦ πιστοῦ ἠθικῆς συμπεριφορᾶς καὶ πού ἀπαιτοῦν ἀπὸ τὸν καθέναν προσπάθειαν βελτιώσεώς του ἰδίαις δυνάμεσιν¹². Τὸ πρόβλημα τῆς θείας Χάριτος θίγεται καὶ συγχρόνως ὑπερβαίνεται. Ὁ Kant ἐπιμένει ἰδιαίτερος ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς βελτιώσεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς θρησκευτικῆς παιδείας ἢ ὁποία ἀπευθύνεται ἰδίως εἰς τὸν ἀνθρώπινον λόγο, παρόντα, ἐδῶ, ὑπὸ τὴν πρακτικὴν του ὄψιν. Ὁλόκληρη ἡ καντιανὴ διδασκαλία περὶ τῆς ἐπανακτῆσεως τῆς ἀγαθότητος ἀπὸ τὸν

7. Πβ. *RGBV*, σσ. 32, 13 – 39, 6.

8. Πβ. *αὐτόθι*, σσ. 28, 27 – 32, 9.

9. Πβ. *αὐτ.*, σσ. 26, 4 – 28, 24.

10. Πβ. *ἀνωτ.*, καὶ σημ. 1-3.

11. Πβ. *RGBV*, Γεν. παρατ., σσ. 44-53, ἰδίως σσ. 51, 22 – 52, 15.

12. Ἀναφορὰ στὴν παραβολὴ τῶν ταλάντων, ΛΟΥΚΑ, 19, 12-16.

τελικῶς ἀποκατασταθέντα μὲ τὶς δικές του προσπάθειες ἄνθρωπον, περιέχεται στὴ Γενικὴ παρατήρηση ποὺ κλείνει τὸ πρῶτο κεφάλαιο (*Stück*) καὶ οἶονεὶ συμπυκνώνεται σὲ μίαν καθολικὴν ἀρχὴ ποὺ συνοψίζει τὶς προηγηθεῖσες μακρὲς ἀναπτύξεις περὶ τῆς συνοικήσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ μέσα στὸν ἄνθρωπο: «Οὔτε οὐσιαστικὸν οὔτε, ἄλλωστε, κι ἀναγκαῖον εἶναι γιὰ τὸν καθένα νὰ γνωρίζει τί ὁ Θεὸς πράττει ἢ ἐπραξε πρὸς σωτηρίαν του, ἀλλὰ τί ὁ ἴδιος πρέπει νὰ πράττει, ὥστε ν' ἀξιωθῇ αὐτῆς τῆς καταστάσεως¹³.

Ἡ προδιάθεση πρὸς τὸ κακὸν¹⁴ εἶναι, συνεπῶς, ἀποδοτέα, πρῶτον, στὴν ἀδυναμία τῆς ἀνθρώπινης φύσεως, «τῆς ἀνθρώπινης καρδιάς»¹⁵. Ὑστερα, στὸν μαρὸν χαρακτήρα τῆς φύσεως αὐτῆς¹⁶, ὀφειλόμενον στὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα¹⁷. καί, τέλος, εἰς ἓνα εἶδος ἀτέλειας, διαφθορᾶς κ' ἐκφυλισμοῦ ποὺ ἐγκαθίσταται σ' αὐτὴν καὶ τὴν χαρακτηρίζει στὸ σύνολό της¹⁸. Εἰς τὸ πλαίσιον αὐτό, ὅλα ἀνάγονται στὴν θεώρηση τοῦ πράττειν τὸ ἀγαθὸν ὡς συμπίπτοντος πρὸς τὴν ἀγαθὴν βούλησιν καὶ προαίρεσιν (*Willkür*)¹⁹. Ἡ ἀναγωγὴ αὐτὴ τῆς ἠθικῆς ἀντικειμενικότητος σὲ μίαν ριζικὴν ὑποκειμενικότητα διέπει ἀκριβῶς τὸν τρόπο μεταβάσεως ἀπὸ τὴν κακὴν ἀνθρώπινη φύση σὲ μιὰν κατάστασι βελτιώσεως τῆς φύσεως αὐτῆς τῆς ὁποίας ἡ τάσις πρὸς τὸ κακὸν²⁰, ἔστω καὶ προσωρινῶς, ἀναστέλλεται καὶ οἶονεὶ περιορίζεται, ἐν ἀναμονῇ τῆς σταθεροποιήσεως τῆς καταστάσεως αὐτῆς ἔνεκα ἐπανειλημμένων πρακτικῶν²¹. Δὲν πρόκειται, βεβαίως, γιὰ «ἐκπόνησιν τῆς μηχανῆς», κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Pascal, ἀλλὰ γιὰ προετοιμασίαν τοῦ ἀδάφους πρὸς σύζευξιν, ἐκαστοτὲ ἀνανεούμενην, τῆς ἠθικῆς ἀντικειμενικότητος πρὸς τὴν συνειδησιακὴν ἀντικειμενικότητα.

Ἀνακεφαλαιώνοντας ὅσα προηγοῦνται, τονίζω πῶς κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὶς θέσεις τοῦ Rousseau, οἱ ὁποῖες στὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχαν πολὺ συζητηθῇ, ὁ Kant προσφεύγει στὴ χριστιανικὴ διδασκαλία γιὰ νὰ ὑποστηρίξει πῶς τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα διέστρεψε ριζικῶς τὴν ἀνθρώπινη φύση καθιστώντας τὴν κακὴν, καί, συνεπῶς, ὅτι, προκειμένου νὰ βελτιωθῇ, ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην ἀδιακόπως νὰ καθίσταται ἄξιος θείας Χάριτος τὴν ὁποῖαν προοιωνίζεται μιὰ θρησκεία, ἐν τέλει, ἀρκούντως φιλοσοφικὴ, ὥστε ὁ ἴδιος ὁ Kant, προσπαθώντας νὰ στηρίξει τὴν ἠθικὴν του ἐπὶ θεμελίων θρησκευτικῶν, νὰ δέχεται νὰ παραμείνει στὰ ὅριά της. Ὅ,τι προέχει εἶναι νὰ διαπιστωθῇ

13. *RGBV*, σ. 52, 12-25.

14. *Αὐτ.*, σ. 28, 27 καὶ σημ.

15. *Αὐτ.*, σ. 29, 16-20.

16. *Αὐτ.*, σσ. 29, 30 – 30, 8.

17. *Αὐτ.*, σ. 31, 27.

18. *Αὐτ.*, σ. 30, 9-12.

19. *Αὐτ.*, σ. 29, 27-28.

20. *Αὐτ.*, σ. 28, 27.

21. *Αὐτ.*, σ. 31, 8-9.

πώς, κατ' αντίθεσιν πρὸς τὸν Rousseau, ὁ Kant ὑποστηρίζει τὴν ἀποκατά-
 στασι τῆς ἀνθρώπινης φύσεως ὄχι διὰ μιᾶς ἀπλῆς παιδείας ἀλλὰ διὰ τῆς σω-
 τηρίας τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ καταστῇ ἄξιος, συμμορφούμενος
 πρὸς τοὺς ἐξ ἀντικειμένου ἠθικοὺς κανόνες. Συμπερασματικῶς, ἀντὶ ν'
 ἀπαρνεῖται τὴν ἰδέα τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς, τὴν ὁποίαν διέτύπωσε
 στὴν *Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου*²², ὁ Kant ἐπανέρχεται, ἔστω καὶ μερικῶς,
 εἰς τὸ μεταγενέστερον ἔργον του, *Ἡ θρησκεία ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἀπλοῦ λό-
 γου* (1797), ἐπὶ τῶν προηγηθεισῶν θεωρήσεών του, προκειμένου νὰ ὑποδεί-
 ξει πρότυπα συμπεριφορᾶς ὑποτασσόμενα σ' ἓναν καθολικευτικὸν ὑποκει-
 μενισμό²³ τῆς συνειδήσεως, διὰ μέσου μιᾶς θρησκευτικῆς ἀντιλήψεως τοῦ
 ἀγαθοῦ καί, τελικῶς, εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ ἀγαθοῦ ἐπὶ τοῦ κακοῦ²⁴, ὁ ὁποῖος
 καὶ ὁδηγεῖ στὴν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου.

Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ
 (Ἀθήνα)

KANT VS. ROUSSEAU ON MORALISM

Abstract

Instead of abandoning the concept of the categorical imperative, which he expressed in
 his *Critique of Practical Reason*, Kant reiterates on his previous theories, even partly, in
 his subsequent treatise *Religion within the Bounds of Bare Reason* (1797), in order to
 suggest norms of behaviour which succumb to a generalised subjectivity of the
 conscience, through a religious concept of the Good and, finally, towards the triumph of
 good over evil, which leads to the salvation of man.

E. MOUTSOPOULOS

22. Παράγρ. 7.

23. Παρόμοια ὑποκειμενικὴ διαλεκτικὴ ἀξιόυσα καθολικότητα λανθάνει στὴν κα-
 ντιανὴ *Κριτικὴ τῆς κριτικῆς δυνάμεως* (1791). Πβ. Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Forme et subje-
 ctivité dans l'esthétique kantienne*, Aix-en-Provence, Ophrys, 1964, σσ 85-120· β' ἔκδ., Paris,
 I.P.R., Vrin, 1997, ἀντόθι.

24. Πβ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *ἀνωτ.*, καὶ σημ. 1.

